

PAPER DETAILS

TITLE: HÛD SÛRESİNİN 111. ÂYETİYLE İLGİLİ KİRÂATLERİN FİLOLOJİK AÇIDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ

AUTHORS: Mahsum TAS

PAGES: 573-589

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1262298>

HÛD SÛRESİNİN 111. ÂYETİNİN FARKLI KIRÂATLERİNİN FİLOLOJİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

LINGUISTIC ASSESSMENT OF DIFFERENT QIRÂATHS RELATED TO THE 111TH VERSE OF SÛRAH HUD

Mahsum TAŞ

Dr., Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. Siirt University Faculty of Theology

E-posta: ebulmina@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3158-8631.

DOI: 10.47425/siirtilahiyat.787172

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 28.08.2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 08.12.2020

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Aralık 2020

Atıf / Citation: Taş, Mahsum. Hûd Sûresinin 111. Âyetinin Farklı Kırâatlerinin Filolojik Açıdan Değerlendirilmesi. Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7/2 (Aralık/2020), s. 573-590.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/siirtilahiyat> mail: sifdergisi@gmail.com

Öz

Kırâatlerin, Arap dili başta olmak üzere birçok İslâmî ilimle yakın ilgisi bulunmaktadır. Kırâatlerin sonradan oluşan Arap dili kurallarına göre değerlendirilip değerlendirilemeyeceği meselesi dilciler arasında tartışılmıştır. Bazı dilciler, Arap dili kâidelerine uyan kırâatleri kabul ederken, uymayanları reddetmektedirler. Diğer bazı dilciler ise, sahih bir senetle rivâyet edilen kırâatlerin gramer kurallarına değil, gramer kurallarının kırâatlere uyması gerektiğini belirtmektedir. Zira dil kurallarının varlığı kırâatlerin varlığından sonradır. Bu bağlamda Hûd Sûresinin 111. âyeti ile ilgili çok sayıda kırâat vecihleri rivayet edilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla âyet dört mütevâtir, dört şâz olmak üzere sekiz farklı kırâat vechiyle okunmuştur. Bu makalede bahsi geçen âyetle ilgili kırâatlerin Arap dili grameri açısından incelenmiştir. Söz konusu kırâatlerin gramer kurallarına uygun olup olmadığı hususu tespit edilmiş, ele alınan her bir kırâat vechinin imamları belirtilmiş ve söz konusu kırâatle ilgili dil âlimlerinin görüşlerine detaylı olarak yer verilmiştir. Ayrıca hangi kırâatlerin mütevâtir hangilerinin ise şâz olduğu hususu belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Arap Dili ve Belâgati, Nahiv, Kırâat, Mütevâtir, Şâz.

Abstract

Type of Recitations (al-Qırâat) are closely related to many Islamic sciences, especially to the Arabic language. The issue of whether type of recitations can be evaluated according to the Arabic language rules, which were formed later, was discussed among linguists. While some linguists accept type of recitations that appropriate the Arabic language rules, they reject those that do not. on the other hand, other linguists, state that the grammar rules should comply with the type of recitations which are reported with an reliable sequence. Because the existence of language rules is after the existence of the type of recitations. In this context, there are many narrations about the 111th verse of the Surah al-Hud. As far as we can determine, the verse was read with four mutawatir verses, four tashaz, and eight different vechni. In this article, the readings related to the mentioned verse have been examined in terms of Arabic language grammar. It was determined whether the type of recitations are suitable for grammatical rules, the imams of each recitations style are indicated, and the views of the language scholars regarding the type of recitations were given in detail. In addition, it has been stated that which subtitles are mutawatir and which ones are shâz.

Keywords:

Arabic Language and Rhetoric, Arabic syntax, type of Recitations (al-Qırâat), mutawatir, şâz.

Giriş

Kırâat ilminin Arap dili, tefsir, hadis, kelâm, fıkıh ve tasavvuf gibi ilimlerle yakından ilgisi bulunmaktadır. Ancak söz konusu ilimler içinde kırâatle ilişkisi en çok olan Arap dilidir. Çünkü kırâat farklarının büyük çoğunluğu aynı zamanda anlamı da değiştirmekte veya Kureyş dışında bir kabilenin lehçesini ortaya koymaktadır.

Kırâat ilmi-Arap dili ilişkisindeki en önemli husus, kırâatlerin sonradan oluşan Arap dili kurallarına göre değerlendirilip değerlendirilmeyeceği meselesidir. Bazı dilcilere göre Arap gramer kuralları, Kur'ân-ı Kerîm esas alınarak belirlenmiştir. Dolayısıyla herhangi bir kırâatin sıhhatinin ispat edilmesi durumunda, onu kabul edip esas almak gereklidir ve yaygın bir lehçe veya dil kurallarından dolayı reddedilmemelidir.¹ Nitekim Endülüs'ün büyük kırâat imamı Ebû 'Amr ed-Dânî (ö. 444/1053), "Kırâat imamları Kur'ân'ın harflerini, yaygın lehçeye veya Arapça dil kurallarına göre değil nakil ve rivayet bakımından sahih olan rivayetleri esas alarak farklı okuyuşlara tabi tutmaktadırlar. Dolayısıyla kırâat imamlarından aktarılan kırâat vechinin senedi sahih olduğunda Arap dil kurallarına veya yaygın lehçeye muhalif olması onun doğruluğunu ortadan kaldırmamaktadır. Zira rivâyet edilen tüm sahih Kur'ân kırâatleri uyulması gereken birer okuyuş biçimidir. Onları esas alıp kabul etmek zorunludur." şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır.²

Diğer bir kısım dilciye göre ise kırâatler Arapça dil kurallarına uyup uymadığı bakımından değerlendirilmektedir. Dolayısıyla söz konusu kurallara uyan kırâatler sahih, uymayanlar ise lahn olarak kabul edilmektedir.³ Nitekim başta Hz. Aişe olmak üzere sahabeden bazılarının, Arap dil kurallarına uymadıkları gerekçesiyle sahih olan bazı kırâat vecihlerini eleştirdikleri rivayet edilmektedir.

¹ Bk. Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'ati'l-aşr*, thk. 'Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1/10-11.

² Bk. Ebû 'Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâ'ati's-seb'* (Birleşik Arap Emirlikleri: Câmi'atu's-Şârika, 2007), 2/860.

³ Bk. Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki şavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûbi't-te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 1/462; 2/70, 551, 251.

es-Suyûtî (ö. 911/1505) *el-İtkân* adlı eserinde şöyle bir rivâyete yer vermektedir: Ebû Muâviye, Hişâm b. Urve'den o da babasından aktararak şöyle demektedir; Hz. Aişe'ye Kur'ân âyetlerinde “إِنَّ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ”⁴, “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِقُونَ”⁵ ve “الْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ”⁶ şeklindeki kıraatlerde gramer hatası olup olmadığını sordum. Dedi ki; Kız kardeşimin oğlu! Bunlar Kur'ân kâtiplerinin hatalarıdır. Onlar Kur'ân'ı yazarken dil hataları yapmışlardır.”⁷ Ayrıca Basrâ ve Kûfe dil ekollerinin oluşmasının ardından bu ekollere mensup dil âlimleri de bazı kıraatlerin Arap dili kurallarına uymadığını, fasih olmadığını veya harflerin birbirine idgamı gibi hususlarda yanlışlar yapıldığını ileri sürerek kıraat imamlarını eleştirmektedirler. Nitekim ez-Zemahşerî, kıraatlerin tevkîfî değil ihtiyârî ve ictihâdî olup imamların şahsî tercihi olduğunu ifade etmekte ve senedi sahih olan bazı kıraatleri Arap dil kurallarına uymadıkları gerekçesiyle reddetmektedir.⁸

Bu bağlamda Hûd Sûresinin 111. Âyeti ile ilgili manayı etkileyebilecek birçok farklı kıraat vecihleri rivâyet edilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla dört mütevâtir, dört şâz olmak üzere toplam sekiz farklı kıraat vecihiyle okunmuştur. Bu kıraat vecihlerinin filolojik değerlendirilmesi aşağıda detaylı olarak incelenecektir. Bu incelemeye geçmeden ilgili ayetin metnini ve mealini aşağıda sunuyoruz:

“وَإِنْ كُلاَ لَيُؤَيِّنَنَّ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ”⁹ “Şüphesiz rabbın, onların her birine yaptıklarının karşılığını tam olarak verecektir. Rabbın, onların yapmakta olduklarından haberdardır.”⁹

⁴ Tâhâ (20), 63.

⁵ Nisâ' (3), 162.

⁶ Bakara (2), 62.

⁷ Ebu'l-Fadl Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: el-Heyetu'l-Mıriyyetu'l-Âmme li'l-Kitab, 1974), 2/321.

⁸ Bk. Nidâl Mahmûd el-Ferâye, *el-Kırâ'âtü'l-Kur'âniyye fî Kitâbi'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî*, (Mûte: Câmiatu Mûte, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2006), 21-30.

⁹ Hûd (11), 111.

1. Hûd Sûresinin 111. âyetinde Rivayet Edilen Mütevâtir Kırâat Vecihlerinin Filolojik Açıdan Değerlendirilmesi

1.1. Birinci Kırâat Vecih: Nâfi ve İbn Kesîr Kırâatleri

Nâfi (ö. 169/785) ve İbn Kesîr (ö. 120/738) sözü edilen âyeti **وَإِنْ كُنَّا لَمَّا لِيُؤْفِقَنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ** şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuş vechine göre hem **إِنْ** hem de **لَمَّا** şeddessizdir.¹⁰

1.1.1. Birinci Vechin Filolojik Tahlili

İki kırâat imamına göre âyette geçen **إِنْ** muhaffefe olup aslı **إِن** biçimindedir. Bu durumda muhaffefe **إِنْ** harfi amel etmiş olmaktadır. Zira bu kırâate göre **كُلَّا** kelimesi **إِنْ**'nin ismi olmaktadır. Ancak **إِنْ** harfinin tahfif edildiğinde amel edip etmeyeceği hususunda Basrâ ve Kûfe dilcileri ihtilaf etmişlerdir. İki dil ekolünün konuyla ilgili tartışmalarına ve bu tartışmalarda ortaya koydukları delillerine aşağıda yer verilmiştir.

Basrâlılara göre amel ve ihmâl açısından muhaffefe konumundaki **إِنْ** ve benzerleri üç kısma ayrılmaktadırlar. Bazı şartlara bağlı olmakla birlikte **كَأَنَّ** ve **أَنَّ** harfleri tahfif edildiklerinde amel etmeleri zorunlu iken, muhaffefe konumuna dönüşen **لَكِنَّ** harfinin ihmâlî (amel etmemesi) zorunludur. **إِنْ** harfi ise tahfif edildiğinde amel edebilceği gibi ihmâl da edilebilmektedir. Dolayısıyla Basrâlı dilcilere göre gramer bakımından bu kırâat vechinde herhangi bir yanlış söz konusu değildir. Nitekim Sîbeveyhi (ö. 180/796), **إِنْ** harfinin tahfif edildiğinde amel edebilceğine dair şöyle bir açıklama yapmaktadır: **حَدَّثَنَا مَنْ نَقَى بِهِ، أَنَّهُ سَمِعَ مِنَ الْعَرَبِ مَنْ يَقُولُ: إِنْ عَمَرَ لَمُنْطَلِقْ. وَأَهْلُ الْمَدِينَةِ يَقْرَأُونَ: وَإِنْ عَمَرَ لَمُنْطَلِقْ** “Kendilerine güvendiğim kişiler bana, bazı Arapların **إِنْ عَمَرَ لَمُنْطَلِقْ** şeklinde söyledikleri aktarmışlardır. Nitekim Medineliler **وَإِنْ كُنَّا لَمَّا لِيُؤْفِقَنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ** âyetinde yer alan **إِنْ** harfini muhaffefe okuyup ismini nasb etmişlerdir.”¹¹ Basrâ dilcileri, bu duruma şöyle bir açıklama yaparlar: **إِنْ**'nin ismini nasb, harberini raf' etmesi, onun anlam

¹⁰ Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *el-Basit fî tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecid*, thk.

'Âdil Ahmed 'Abdülmevcûd vd. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 2/592; Ebû Muhammed Muhyissunne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, thk. 'Abdurrezzak el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsi'l-'Arabî, 1420), 2/467.

¹¹ Ebû Bîşr Sîbeveyhi 'Amr b. Osmân, *el-Kitâb*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1988), 2/140.

2- Ebu'l-'Abbâs el-Mehdevî (ö. 440/1048) ve Mekki b. Ebî Tâlib'e (ö. 437/1045) göre لَمَّا'nın aslı مَا لَمَّن biçimindedir. Onlara göre مَنْ edâtı mevsûl veya nekir-i mevsûfa olup مَا ise zâid bir harftir. Dolayısıyla مَا لَمَّن ifadesindeki sâkin nûn harfî mîm harfine dönüşmüş ve sâkin mîm üçüncü mîmde idğâm edilmiştir. لَمَّا şekline dönüşen ifadenin ortasındaki mîm hafî hazfedilince لَمَّا biçimini almıştır. ez-Zeccâc (ö. 311/923) bu görüşü "*Bu doğru bir görüş değildir. Zira مَنْ iki harf üzerine konulmuş bir isim olup onun iki harfinden birini hazfetmek caiz değildir.*" ifadesiyle eleştirmiştir.¹⁹ en-Nahhâs da benzer bir eleştiri yapmıştır.²⁰ Ebû 'Alî el-Fârisî (ö. 377/987) ise, لَمَّا'nın aslının مَنْ şeklinde olmadığını, zira aynı sûrede مِمَّن مَعَك âyetinde beş mîm art arda gelmesine rağmen herhangi bir mîminin hazfedilmediğini, dolayısıyla لَمَّا sözcüğünde üç mîm yan yana geldiğinden dolayı tahfif için ortadaki mîmin hazfedildiğine dair görüşün doğru olmadığını ifade etmiştir.²¹

3- Ebû Osmân el-Mâzini'ye (ö. 249/863) göre bu kıraatteki لَمَّا'nın aslı مَا olup şeddessizdir. Zira Arap dilinde bazen muhaffef bir harfin üzerine vakfedildiğinde şeddeli olarak okunmaktadır. Nitekim Araplar رَأَيْتُ فَرَجًا cümlesinde vakfettiklerinde رَأَيْتُ فَرَجًا şeklinde son harfî şeddeli okumaktadırlar. Daha sonra vasıl durumunda da vakıf halindeki gibi şeddeli okumaya devam etmektedirler. Ancak Zeccâc bu yorumu "*Bu görüş sağlıklı değildir.*" ifadesiyle eleştirmektedir. Ona göre Arap dilinde şeddeli harfleri muhaffef hale getirilebilmektedir. Nitekim رُبُّ ve رُبُّ gibi son harfî şeddeli kelimeler رُبُّ ve رُبُّ şeklinde muhaffef olarak da telaffuz edilmektedir. Fakat Arap dilinde muhaffef kelimeleri musakkala yapma gibi bir kullanıma rastlanılmamaktadır.²² Ayrıca Arapların vakıf halinde şeddessiz olan kelimelerin son harfini şeddeledikleri rivayet edilmiştir. Halbuki لَمَّا kelimesindeki mîm harfî sonda değil ortadadır. Dolayısıyla onu رَأَيْتُ فَرَجًا örneğine

Yûsuf en-Necâtî vd. (Kahire: Dâru'l-Misriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, 1966), 2/29.

¹⁹ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, thk. 'Abdülcelîl 'Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1988), 3/81; Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, 6/401-402.

²⁰ Bk. Ebû Ca'fer en-Nehhâs Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. 'Abdülünim Halîl İbrâhîm (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1421) 2/184-185.

²¹ Bk. Ebû 'Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâ'i's-seb'a*, thk. Bedruddîn Kahvecî ve Beşîr Cuveycâbî (Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn, 1993), 4/387-388.

²² Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, 3/81.

kıyas etmek de doğru değildir. Ancak bu görüşü savunanlar لَمَّا'nın sonundaki elif harfi zayıf olduğundan mîm harfini kelimenin son harfi olarak kabul etmektedirler. Nitekim aşağıdaki beyitte فَصَبَّا ve جَدَّبَا kelimelerinde de elif harfinden önceki harf vakıf halinde şeddeli okunmuştur: ²³

لَقَدْ خَشِيتُ أَنْ أَرَى جَدَّبًا مِثْلَ الْحَرِيقِ وَافَقَ الْقَصَبَا

“Yemin olsunki sazluk arasına tutuşmuş ateşe benzeyen kıtlığı görmekten korkarım”²⁴

4- Bazı dilcilere göre لَمَّا kelimesi جميعاً anlamında olup aslı لَمَّا şeklinde. Nitekim Araplar “Onu bir araya getirdim” anlamında لَمَّمْتُهُ kelimesini sıklıkla kullanmaktadırlar. Onlara göre لَمَّا kelimesi فَعْلَى kalıbındadır. لَمَّا'nın sonundaki elif harfini te'nis için kabul edenler onu tenvinsiz olarak telaffuz ederken, ilhâk elif'i olarak değerlendirenler ise tenvili kullanmaktadır. Bu durumda âyetin takdiri وَإِنْ كَلَّا جميعاً لِيُؤْفِقَهُمْ olup لَمَّا kelimesi te'kid anlamını ifade etmektedir. Ancak meşhur dilci İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249), Arap dilinde لَمَّا'nın جميعاً anlamına gelmediğini, لَمَّا sözcüğünün فَعْلَى kalıbında olması durumunda sonundaki elif'in yâ (ي) şeklinde yazılması gerektiğini ifade ederek bu görüşü reddetmektedir.²⁵

5- İbn Cinnî'ye (ö. 392/1002) göre لَمَّا zâiddir. Nitekim إِلاَّ edâtı da aşağıdaki şiirde zâid olarak gelmiştir:

أَرَى الدَّهْرَ إِلَّا مَنْجُونًا بِأَهْلِهِ وَمَا طَالِبُ الْحَاجَاتِ إِلَّا مُعَذَّبًا

“Zamanın su dolabı gibi insanları birer birer yuttuğunu görüyorum.

İhtiyaç sahibi her zaman azap çekmektedir.”²⁶

Ona göre أَرَى الدَّهْرَ إِلَّا مَنْجُونًا cümlesindeki إِلاَّ harfi zâid olup cümlemin aslı أَرَى الدَّهْرَ مَنْجُونًا şeklindedir.²⁷ Semîn el-Halebî (ö. 756/1355) bu yo-

²³ Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, 6/405-406.

²⁴ Beyit Ru'be b. Accâc'a (ö. 145/762) aittir. Bk. Ebû Saîd el-Hasan b. 'Abdillâh es-Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*, thk. Ahmed Hasan Mehdelî - 'Alî Seyyid 'Alî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008), c. 5/42.

²⁵ Bk. İbnu'l-Hâcib Ebû Amr Cemâluddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr, *el-Emâlî'n-nabviyye*, thk. Fahr Sâlih Süleyman Kadâre (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.) 1/166.

²⁶ Beytin kime ait olduğu bilinmemektedir. Bk. Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-'Aynî, *el-Makâsîdu'n-nabviyye fî şerhi şevâhidi şurûhi'l-Elfiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), c. 2/637.

²⁷ Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, 6/407; Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Muhteseb fî tebyini vucûbi şevâzzi'l-kirâat ve'l-izâh 'anhâ* (Yayın Yeri Yok: Vezâretu'l-Evkâf, 1999), 1/328.

rumu şu ifadelerle eleştirmektedir: وهذا وجه لا اعتبار به فإنه مبني على وجه ضعيف أيضاً، “Bu yorumun bir değeri yoktur. Zira bu yorum “إلا” harfi de zâid gelir” şeklindeki zayıf görüşe dayanmaktadır.”²⁸

6- Bazı dilcilere göre ‘Âsım’ın كَلَّا لَمَّا لِيُؤْفِقْنَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ şeklinde okuyuş vechinde yer alan لَمَّا harfi muhaffefe değil nefy edâtıdır. Bu durumda كَلَّا harfi de إِلا anlamındadır. Nitekim “Bunların hepsi ancak دنیا hayatının geçimliğidir.”²⁹ ve “Hiç kimse yoktur ki, başında bir gözetleyeni bulunmasın.”³⁰ âyetlerindeki كَلَّا kelimesi aynı anlamı ifade etmektedir. Bu görüşe, “söz konusu kırâattte كَلَّا edatından sonra gelen كَلَّا kelimesi mansûb olarak okunmuştur. Halbuki nefy edâtı olan كَلَّا harfi kendisinden sonra gelen ismi nasb etmemektedir.” şeklinde bir itiraz yöneltlmıştır. Ancak bu görüşü savunanlar, كَلَّا kelimesi nefy edâtı olan كَلَّا ile değil أَرَى veya أعلم gibi mukadder bir fiil ile mansûb olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla âyetin takdiri كَلَّا أَرَى veya كَلَّا أعلم şeklinde dir.³¹

7- ez-Zecâc’a göre كَلَّا muhaffefe olmakla birlikte لَمَّا kelimesi إِلا anlamındadır. Zira ona göre كَلَّا لَمَّا زَيْدٌ إِلا منطلق كَلَّا زَيْدٌ لَمَّا منطلق كَلَّا لَمَّا زَيْدٌ إِلا منطلق كَلَّا زَيْدٌ لَمَّا anlamındadır. Dolayısıyla söz konusu cümle görünüşte olumlu olsa da anlam bakımından olumsuzdur. Bu yüzden muhaffefe كَلَّا harfinin haberinin başında كَلَّا manasında kullanılan لَمَّا edatının gelmesi gramer açısından bir sorun teşkil etmemektedir.³²

Bu bağlamda izah edilmesi gereken önemli bir husus da إِلا anlamına gelen كَلَّا’nın olumlu bir cümleden sonra gelip gelmemesi hususudur. Ebû ‘Ubeyde, Ferrâ ve Ebû ‘Alî el-Fârisî’ye göre olumlu cümlelerden sonra كَلَّا’nın إِلا anlamında kullanılması Araplardan duyulmamıştır. Halil b. Ahmed, Sîbeveyhi ve Ebû ‘Alî el-Fârisî’ye göre olumlu cümlelerin yemin cümlesi olması durumunda söz konusu كَلَّا’nın kullanımı caizdir. Nitekim Araplar yemin cümlelerinden sonra إِلا anlamına gelen كَلَّا edâtını getirerek

²⁸ el-Halebî, *ed-Durru’l-masûn* 6/407.

²⁹ ez-Zuhruf (43), 35.

³⁰ et-Târik (86), 4.

³¹ Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-masûn*, 6/407.

³² Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-masûn*, 6/409.

sık sık *أَسْأَلُكَ بِاللَّهِ لَمَّا فَعَلْتُ* ve *نَشَدْتُكَ بِاللَّهِ لَمَّا فَعَلْتُ*, *سَأَلْتُكَ بِاللَّهِ لَمَّا فَعَلْتُ* gibi ifadeleri kullanmaktadırlar.³³

1.3. Üçüncü Kırâat Vechi: İbn ‘Âmir, Hamza ve Hafs Kırâati

İbn ‘Âmir (ö. 118/736), Hamza (ö. 156/773) ve Hafs (ö. 180/796) âyeti *وَإِنْ كَلَّا لَمَّا يُؤَيِّنُهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالُهُمْ* şeklinde okumuştur. Onların kıraatlerine göre âyette geçen *إِنْ* ve *لَمَّا* harfleri şeddelidir.³⁴

1.3.1. Üçüncü Vechin Filolojik Tahlili

Söz konusu kırâat vechinin gramer açısından birçok tahlili yapılmıştır. İçlerinde en meşhurları şunlardır:

1- Bazı dilcilere göre âyette geçen *إِنْ* harf-i müşebbehe bi>l-fiildir. Dolayısıyla *كَلَّا* onun ismi, *لَمَّا يُؤَيِّنُهُمْ رَبُّكَ* cümlesi ise onun haberidir. Bir önceki kırâat vechinde *لَمَّا* edatı ile ilgili yapılan tartışmaların tamamı bu kırâat vechinde de yapılmıştır.³⁵

2- Mâzinî’ye göre *إِنْ* nefy edâtı olup aslı *إِنْ* şeklindedir. Ona göre harf-i müşebbehe bi’l-fiil olan şeddeli *إِنْ* tahfif edildiği gibi nefy edâtı olan *إِنْ* harfi de şeddelenmekte ve *إِنْ* şeklinde telaffuz edilebilmektedir. Dolayısıyla ona göre *لَمَّا* edâtı istisna harfi olan *إِلَّا* anlamındadır. Ancak Semîn el-Halebî bu yorum için *«النافية «إِنْ» لأنه لم يُعْهَدْ تَقْيِيلُ «إِنْ»»* “Bu tamamıyla hatlı ve itibar edilmemesi gereken bir görüştür. Zira Arap dilinde nefy edâtı olan *إِنْ* harfinin şeddelenmesi söz konusu değildir.”³⁶ şeklinde sert bir eleştiri dile getirmiştir. Ayrıca bu kırâat vechinde *كَلَّا* kelimesi mansûb olarak okunmuştur. Halbuki nefy edâtı olan *إِنْ* harfi, ismini nasb etmemektedir.³⁷

3- İbnu’l-Hâcib söz konusu kırâatin dilsel tahlilini yaparken, *إِنْ*’nin harf-i müşebbehe bi’l-fiil olduğunu, *لَمَّا*’nın ise muzâri fiili cezm eden bir harf olduğunu belirtmektedir. Ona göre *لَمَّا*’dan sonra meczûm fiil hazfedilmiştir. Dolayısıyla âyetin takdiri *وَإِنْ كَلَّا لَمَّا يُهْمَلُوا أَوْ يُتْرَكُوا* şeklindedir. Nitekim aşağıdaki beyitte de *لَمَّا*’nın meczûmu hazf edilmiştir:

³³ Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-masûn*, 6/409.

³⁴ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrû’l-mubîd*, 6/214; Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-masûn*, 6/397.

³⁵ Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-masûn*, 6/410.

³⁶ Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-masûn*, 6/410.

³⁷ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbuh*, 3/81.

فَنَادَيْتُ الْقُبُورَ فَلَمْ يَجِبْنَهُ

فَجِئْتُ قُبُورَهُمْ بَدَأًا وَلَمَّا

"Daha kavmin efendisi olmadan kavmin efendisi gibi kabirlerini ziyaret ettim.

Kabirlere seslendim ancak onlar bana cevap vermediler"³⁸

Ona göre beytin takdiri مَاتُوا حِينَ مَاتُوا سَيِّدًا إِلَّا حِينَ مَاتُوا şeklinde olup لَمَّا'nın cezm ettiği muzâri fiil hazfedilmiştir.³⁹

1.4. Dördüncü Kırâat Vechi: Ebû 'Amr ve el-Kisâi Kırâati

Ebû 'Amr (ö. 154/771) ve el-Kisâi (ö. 189/805) söz konusu âyeti وَإِنَّ كُلاًَّ لَمَّا'nın cezm ettiği muzâri fiil hazfedilmiştir.³⁹ Bu kırâat vechinde إِنَّ şeddeli, لَمَّا ise şeddesizdir.⁴⁰

1.4.1. Dördüncü Vechin Filolojik Tahlili

Gramer açısından bu kırâat vechi gayet açıktır. Zira إِنَّ harf-i müşebbehe bi'l-fiil olduğundan isminin konumunda olan كُلاًَّ kelimesini nasb etmiştir. Dolayısıyla مَا mevsûl ismi olup akıllılar için kullanılmış ve إِنَّ'nin haberidir. لَمَّا'nın başındaki lâm harfi te'kid için إِنَّ'nin haberinin başında gelmiştir. لَمَّا'nın başındaki lâm harfi ise kasemin cevabı olup kasemin cümlesi لَمَّا'nın sılasıdır. Âyetin takdiri وَاللَّهُ لِيُؤْفِقَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ şeklinde okumuştur. Bu kırâat vechinde إِنَّ şeddeli, لَمَّا ise şeddesizdir.⁴⁰

Başta Ferrâ ve Ebû 'Alî el-Fârisî olmak üzere bazı gramercilere göre bu kırâat vechindeki لَمَّا ifadesinde geçen مَا mevsûl değil zâiddir. Onlara göre لَمَّا'nın başındaki lâm harfi te'kid için إِنَّ'nin haberinin başında gelmiştir. لَمَّا'nın başındaki lâm harfi ise kasemin cevabı olup kasemin cümlesi لَمَّا'nın sılasıdır. Âyetin takdiri وَاللَّهُ لِيُؤْفِقَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ şeklinde okumuştur. Bu kırâat vechinde إِنَّ şeddeli, لَمَّا ise şeddesizdir.⁴⁰

³⁸ Betin kime ait olduğu bilinmemektedir. Bk. Ebû'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf el-Halebî, *Temhidu'l-kavâ'id bi şerhi Teshîli'l-Fevâ'id*, thk. 'Alî Muhammed Fâhir (Kahire: Dâru's-Selâm, 1428), c. 9/4313 (dipnot).

³⁹ İbnu'l-Hâcib, *el-Emâli'n-nabviyye*, 1/166.

⁴⁰ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrû'l-mubîd*, 6/216; Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, 6/397; İbnu'l-Hâcib, *el-Emâli'n-nabviyye*, 1/165.

⁴¹ Bk. Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, 6/412.

2. Hûd Süresinin 111. âyetinde Rivayet Edilen Şâz Kırâat Vecihlerini Filolojik Acıdan Değerlendirilmesi

Muttasıl ve güvenilir bir senedle Hz. Peygamber'e ulaşan, Hz. Osman'ın çoğaltıp büyük şehirlere gönderdiği mushaflardan birine takdiren de olsa uyan, yine bir vecihle de olsa Arap diline uygun düşen kırâatler âlimlerin ittifakıyla sahihtir. Söz konusu Sıhhat şartlarından en az birini taşımayan kırâat şâz olarak kabul edilmektedir. Âyetteki şâz kırâatler, muttasıl sened şartını taşımadıklarından dolayı şâz konumuna düşmüşlerdir.⁴²

2.1. Birinci Şâz Kırâat vechi: Ubey b. Ka'b Kırâati

Übey b. Ka'b'a (ö. 33/654) nisbet edilen kırâatte âyet **وَإِنْ كُلُّ لَمَّا لِيُوقِنَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ** şeklinde okunmuştur. Bu kırâat vechinde **لَمَّا** şeddetsiz, **كُلُّ** kelimesi merfu, **لَمَّا** ise şeddeli okunmuştur.⁴³

2.1.1. Birinci Şâz Vechin Filolojik Tahlili

Bu okuyuşa göre **لَمَّا** nefy edâtı, **كُلُّ** kelimesi mübtedâ konumundadır. **لَمَّا** ise istisna harfi olup **لَا** anlamındadır. **لَمَّا لِيُوقِنَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ** cümlesi mukadder kasemin cevabı olup birlikte mübtedanın haberidir. Âyetin anlamı **لَمَّا لِيُوقِنَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ** biçimindedir. Nitekim **لَمَّا لِيُوقِنَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ** "Onların hepsi de mutlaka toplanıp (hesap için) huzurumuza çıkarılacaklardır."⁴⁴ ve **لَمَّا لِيُوقِنَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ** "Bütün bunlar, sadece dünya hayatının geçimliğidir."⁴⁵ âyetlerinde de benzer bir i'râb söz konusudur.⁴⁶

2.2. İkinci Şâz Kırâat Vechi: İbn Şihâb ez-Zuhrî ve Süleyman b. Erkam Kırâati

İbn Şihâb ez-Zuhrî (ö. 124/742) ve Süleyman b. Erkam (ö.?) söz konusu âyeti **وَإِنْ كُلًّا لَمَّا لِيُوقِنَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ** şeklinde okumuşlardır. Bu kırâate

⁴² Ebu'l-Hayr Şemsuddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-âşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ', (Yer yok: el-Matbaatu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, ts.), 1/9.

⁴³ Ebû Hayyân el-Endelusi, *el-Babru'l-mubîd*, 6/216; Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, 6/397; Muntecebuddîn el-Hemedânî, *el-Ferîd fi i'râbi'l-Kur'ani'l-öcîd*, thk. Muhammed Nizâmuddîn el-Futeyyih, (Medine: Dâru'z-Zamân, 1428/2006), 3/528.

⁴⁴ Yâsîn (36), 32.

⁴⁵ ez-Zuhruf (43), 35.

⁴⁶ Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, 6/414; Ebû Hayyân el-Endelusi, *el-Babru'l-mubîd*, 6/217.

muştur. Dolayısıyla bu kırâat vechinde لَمَّا kelimesinin yerine aynı anlama gelen لَمَّا harfi getirilmiştir.⁵¹

2.3.1. Üçüncü Şâz Vechin FilolojikTahlili

el-A‘meş’in kırâatinde âyetin i‘râbı açık olup gramer kuralları bakımından herhangi bir sorun bulunmamaktadır. Zira لَمَّا yerine لَمَّا gelince âyette yer alan نِ harfinin nefy edâtı oldğu şüpheyi yer bırakmayacak şekilde açıktır. Dolayısıyla كَلَّ kelimesi mübtedâ, لَمَّا istisnâ harfi, لَمَّا cümlesi ise mukadder bir kasemin cevabı olup tamamı كَلَّ kelimesinin haberidir.⁵²

2.4. Dördüncü Şâz Kırâat Vechi: Ebû Hâtim es-Sicistânî Kırâati

Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869), söz konusu âyeti لَمَّا cümlesi şeklinde okumuş ve bu okuyuş şeklinin Übey b. Ka‘b’in (ö. 33/654) mushafında yer aldığını ifade etmiştir.⁵³ Bu vecihte âyetin metnine لَمَّا ve لَمَّا ilave edilmekte, لَمَّا çıkarılmaktadır.

2.4.1. Dördüncü Şâz Vechin FilolojikTahlili

Übey b. Ka‘b’in mushafındaki kırâate göre نِ nefiy harfi olup نِ zâddir. Zira Arap dilinde olumsuzluğu pekiştirmek amacıyla nefiy edatlarından sonra zâid olan نِ harfi yaygın olarak gelmektedir. Dolayısıyla كَلَّ kelimesi mübtedâ, لَمَّا istisnâ edâtı, لَمَّا cümlesi ise mukadder kasemin cevabı olup mübtedanın haberidir. Bu durumda Ebû Hâtim’in kırâati ile el-A‘meş’in kırâati gramer bakımından aynı sonuca varmaktadır.⁵⁴

Sonuç

Hüd Sûresinin 111. Âyeti, dört mütevâtir, dört şâz olmak üzere toplam sekiz farklı kırâat vechiyle okunmuştur. Söz konusu sekiz kırâat vechinin gramer tahlilleri yapılmış ve her sekiz okuyuş vechinin de bir yönüyle de olsa Arap dil kurallarına uygun düştüğü tespit edilmiştir.

Âyette rivâyet edilen mütevâtir kırâat vecihleri aşağıda yer verilmiştir:

⁵¹ Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-masûn*, 6/397; Ebû Hayyân el-Endelusî, *el-Babru’l-muhîr*, 6/216-217.

⁵² Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-masûn*, 6/316.

⁵³ Ebû Hayyân el-Endelusî, *el-Babru’l-muhîr*, 6/216; Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-masûn*, 6/398.

⁵⁴ Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-masûn*, 6/316.

1- Nâfi ve İbn Kesîr âyeti *لَمَّا لَيُوقِنَنَّ رُبُّكَ أَعْمَالَهُمْ* şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuş vechine göre hem *لَمَّا* hem de *لَمَّا* şeddesizdir.

2- ‘Âsım’ın rivâyeti *لَمَّا لَيُوقِنَنَّ رُبُّكَ أَعْمَالَهُمْ* şeklindedir. Bu kırâatte *لَمَّا* şeddesiz, *لَمَّا* ise şeddelidir.

3- İbn ‘Âmir, Hamza ve Hafs âyeti *لَمَّا لَيُوقِنَنَّ رُبُّكَ أَعْمَالَهُمْ* şeklinde okumuşlardır. Onların kıraatlerine göre âyette geçen *لَمَّا* ve *لَمَّا* harfleri şeddelidir.

4- Ebû ‘Amr ve el-Kisâi söz konusu âyeti *لَمَّا لَيُوقِنَنَّ رُبُّكَ أَعْمَالَهُمْ* şeklinde okumuşlardır. Bu kırâat vechinde *لَمَّا* şeddeli, *لَمَّا* ise şeddesizdir.

Görüldüğü üzere her dört mütevâtir kırâat vechinde de *لَمَّا* kelimesi mansûb olarak okunmuştur.

Söz konusu âyette rivayet edilen şâz kırâat vecihleri ise şunlardır:

1- Übey b. Ka’b’a) nisbet edilen kırâatte âyet *لَمَّا لَيُوقِنَنَّ رُبُّكَ أَعْمَالَهُمْ* şeklinde okunmuştur. Bu kırâat vechinde *لَمَّا* şeddesiz, *لَمَّا* kelimesi merfu, *لَمَّا* ise şeddeli okunmuştur.

2- İbn Şihâb ez-Zühri ve Süleyman b. Erkam (ö.?) söz konusu âyeti *لَمَّا لَيُوقِنَنَّ رُبُّكَ أَعْمَالَهُمْ* şeklinde okumuşlardır. Bu kırâate göre *لَمَّا* harfi şeddesiz, *لَمَّا* kelimesi mansûb, *لَمَّا* ise hem şeddeli hem de tenvinlidir.

3- el-A’mes, âyeti *لَمَّا لَيُوقِنَنَّ رُبُّكَ أَعْمَالَهُمْ* şeklinde okumuştur. Dolayısıyla bu kırâat vechinde *لَمَّا* kelimesinin yerine aynı anlama gelen *لَمَّا* harfi getirilmiştir.

4- Ebû Hâtim es-Sicistânî, söz konusu âyeti *لَمَّا لَيُوقِنَنَّ رُبُّكَ أَعْمَالَهُمْ* şeklinde okumuştur.

Âyetle ilgili yukarıda zikredilen mütevâtir ve şâz kırâatlerin tümü bir vecihle de olsa Arap dil gramerine uygun düşmektedir. Ancak şâz kırâatler ya sened veya mushafa uygunluk bakımından sorunlu gözümektedir.

Kaynakça

- Cezerî, Ebu’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *en-Neşr fi’l-Kırâ’ati’l-’Aşr*. thk. ‘Ali Muhammed ed-Dabbâ’. Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-’İlmiyye, ts.
- Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. ‘Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Babru’l-Muhîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. Beyrut: Daru’l-Fikr, 1420), 6/217; Semîn el-Halebî, ed-Durru’l-Masûn, 6/399-401.
- Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî vd. (Kahire: Dâu’l-Mısriyye li’t-Te’lif ve’t-Teceme, 1966.

- ed-Dânî, Ebû 'Amr Osmân b. Saïd b. Osmân. *Câmi'u'l-Beyân fi'l-Kırâ'ati's-Seb'*. Birleşik Arap Emirlikleri: Câmi'atu's-Şârika, 2007.
- Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh. *el-İnsâf fi Mesâ'il-i'l-Hilâf*. Yayın Yeri Yok: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2003.
- Fârisî, Ebû 'Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-Hucce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*. thk. Bedruddîn Kahveci ve Beşir Cüveycâbî. Dimaşak: Dâru'l-Me'mûn, 1993.
- Ferrâ', Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed. *Me'âlimu't-Tenzil*. thk. 'Abdurrezzak el-Mehdî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420.
- Halebî, Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm. *ed-Durru'l-Masûn fi 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. Dimaşak: Dâru'l-Kalem, 2011.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân. *el-Muhteseb fi Tebyini Vucûhi Şevâzzî'l-Kırâât ve'l-Îzâh 'anhâ*. Yayın Yeri Yok: Vezâretu'l-Evkâf, 1999.
- İbnu'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâluddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr. *el-Emâli'n-Nabviyye*. thk. Fahr Sâlih Süleyman Kadâre. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.
- Muntecebuddîn el-Hemedânî. *el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'ani'l-Mecîd*. thk. Muhammed Nizâmuddîn el-Futeyyih. Medine: Dâru'z-Zamân, 1428/2006.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî. *İ'râbu'l-Kur'an*. thk. 'Abdûlmünim Halîl İbrâhîm. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'İlmiyye, 1421.
- Nidâl Mahmûd el-Ferâye. *el-Kırâ'atu'l-Kur'aniyye fi Kitâbi'l-Keşşâfli'z-Zemahşerî*. Mûte: Câmîatü Mûte, Doktora Tezi, 2006.
- Sibeveyhi, Ebû Bişr 'Amr b. Osmân. *el-Kitâb*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1988.
- Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: el-Heyetu'l-Mıriyyetu'l-'Âmme li'l-Kitab, 1974.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed. *el-Basît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecîd*. thk. 'Âdil Ahmed 'Abdûlmevcûd vd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1994.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'an ve İ'râbu*. thk. 'Abdülcelîl 'Abduh Şelebî. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1988.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gâvâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vil*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.